

EESTI JÄLG SIBERI AGRAARAJALOOS: EESTI KOLONISTIDE MAJANDUSELUST 19. SAJANDI LÕPUL–20. SAJANDI ALGUL*

Aadu Must

Eesti lugeja jaoks on sõna Siber vägivalla ja riikliku terrori sümboliks. Meie rahvuslikus mälus püsib siiani nukrates kolonnides Siberisse astunute jalaraua kõlin, 20. sajandi vangilaagrid ja küüditamine. Mõneti avardavad seda pilti etnoloogide ja keeleteadlaste tööd, mis jutustavad üht-teist meie tuhandete kilomeetrite kaugusel elavate rahvuskaslaste kultuuripärandist.

Tänaste vene ajaloolaste töödest leiab harva vihjeid eestlaste osale Siberi koloniseerimises. Mõnikord näib, et seda püütakse unustada. Näiteks Tomski kubermangu koloniseerimist ja sealset maakasutust uurinud Dmitri Beljanini muidu asjalikust monograafiast ei leidnud ma vihjeid ei Balti kubermangudele ega sealt pärit kolonistidele, veel vähem siis konkreetselt eestlastele.¹ Ometi moodustasid eestlased 1913. aasta statistika kohaselt 14,4 protsenti Tomski kubermangu Taiga ala uusasukatest. Mõnikord loeme eestlaste panusest teistest rahvustest koloniste käsitlevates töödes. Siberi sakslaste ajalugu uurinud Vladimir Šaidurov rõhutab loomulikult sakslaste osa üksiktalude tekkes, lisades siiski: “selles osas jäid nad maha ainult eestlastest”.²

Käesoleva artikli eesmärk on tutvustada eesti kolonistide majandustegevust Siberis 19. ja 20. sajandi vahetuse paiku. Otsime vastust küsimusele, kas ja kuivõrd erines eestlaste asustuslugu, maakasutus ning töötraditsioonid teistest rahvustest kolonistide omast. Kas ja kuivõrd olid eestlased innovatsiooni, sh agrokultuuriliste uuenduste kandjaks. Probleemiks on

* Artikkel põhineb projektide ETF5810 ja SF0182544803 raames tehtud teadustööl.

¹ Dmitri Nikolajevitš Beljanin, *Stolõpinskaja pereselenskaja politika v Tomskoi gubernii (1906–1914 gg)* (Kemerovo, 2003).

² V. N. Šaidurov, “Rossiiskije nemtsõ na Altaje (po materialam Vserossiiskoi selsohozjaistvennoi i pozemelnoi perepisi 1917 g)”, *Demografitseskoje i hozjaistvennoje razvitije altaiskoi derevni vo vtoroi polovine XIX–natšale XX v. (na materialahh mas-sovõhh istotšnikov)*. Sbornik statei (Barnaul, 2002), 62–100 (72), elektrooniline versioon: <<http://new.hist.asu.ru/biblio/demxoz/62-100.html>> (14.11.2007).

Формы № 1. Приложение для сведений о состоянии крестьянского хозяйства.

ОСНОВНЫЕ СВЕДЕНИЯ ДЛЯ ПЕРЕСЧЕТА И ОБЪЕДИНЕНИЯ

ИЗВЕЩЕНИЕ О ПРОИЗВОДСТВЕННОМ ДУХУ.

ВСЕРОССИЙСКАЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННАЯ ПЕРЕПИСЬ 1916 г.

Уезд: *Туркестанский* Район: *Маршисский* Фамилия, имя и отчество владельца: *Александр Александрович*

Имя владельца: *Александр Александрович* Адрес: *Ташкентская губерния, Маршиский район, с. Каскель*

Содержание (Пользование) Пересчет

Разрешено по Сибирь: *1906* лев.

Разрешено на казенных землях, а на выделенных — по "Сибирскому законодательному собранию": *1906* лев.

Уезд: *Туркестанский*

Классовые		Усадьбы		Классовые		Усадьбы		Классовые		Усадьбы		Классовые		Усадьбы	
Всего	В том числе	Всего	В том числе	Всего	В том числе	Всего	В том числе	Всего	В том числе	Всего	В том числе	Всего	В том числе	Всего	В том числе
46	46	8	8	2	2	13	13	16	16	1	1				

Итого: *38*

Joonis 1. Üheks huvipakkuvaks allikaks Siberi eestlaste agraarajaloo kohta on 1916.–1917. aasta põllumajandusloenduste lehed. Siinkohal Kaseküla talupoja Aleksander Ehlvesti loend.

ka riigi panus Siberi uusasukate elu edendamisse ning meie rahvusaaslaste võimekus olemasolevaid võimalusi kasutada.

Artiklis on kasutatud nii Eesti kui Venemaa arhiivide materjale ja episoodiliselt ka Siberi 1916. aasta põllumajandusloenduse materjalide põhjal koostatud andmebaasi.³ Artikli piiratud mahtu arvestades loobusin arhiivides talletatud eesti külade katastridokumentide ja kartograafiliste allikate analüüsimisest (mis pealegi võinuks jätta eestlasi kiitvate näidete kollektioneerimise mulje). Kasutasin selle asemel Siberi koloniseerimist juhtinud üleriikliku ametkonna ülevaadet kuni 1909. aastani toimunud maakorraldustöödest.⁴ See raamat näitab erapooletumalt, kas ja kuivõrd olulist rolli eesti külad Siberis toimunud uuendustes riigivõimude silmis mängisid.

Terminitest

Eesti ajalookirjanduses nimetatakse 19. sajandi lõpul alanud talupoeegade massilist Siberisse rändamist ümberasumiseks, selles osalenuid aga ümberasujateks.⁵ "Väljarändamisliikumisest" on saanud "ümberasumisliikumine".

³ *Eestlaste majapidamised Tomski kubermangus 1916. a.* Elektrooniline andmebaas. Koostanud Aadu Must. Andmebaasi aluseks on Tomski Riiklikus Arhiivis säilitatavad Borovuška, Kaseküla, Koltsovka, Kulitšeki, Lifljandka, Liliengofka, Linda, Malkovka, Medodati, N-Jedinitšnoje, Orehovo-Tšebinski, Tiheejevski, Tunda, Ust Inja, Vambola, Budovski huutorite, Vjazemski huutorite eestlastest asukate 1916. aasta põllumajandusloenduse protokollid (Gosudarstvennoi Arhiv Tomskoi oblasti (GATO), f. 239, op. 16).

⁴ *Обзор работ по nutrinadelnomu meževaniju na pereselentskikh ūstakakh za Uralom v 1908–1909 gg.*, Pereselentskoje Upravlenije. Glavnoje Upravlenije Zemleustroistva i Zemledelija (SPb, 1910), 5.

⁵ Sõnade "ümberasumine" (*pereselenije*) ja "ümberasuja" (*pereselenets*) tähendus on vene ametlikus terminoloogias aja jooksul muutunud. 1850.–60. aastatel kasutati seda sundasunike kohta. Nt Väimelast 1859. aastal kõlvatu käitumise eest "kroonule ära

Termini “ümberasumine” kujunemisel on oma ajalugu. Tsaaririigi ametlikes dokumentides ja asutuste nimetustes kasutati sõna ümberasumine, teadustöodes räägiti ka Siberi koloniseerimisest. Tollase tuntud migratsiooniteoreetiku Georgi Ginsi väitel on ümberasumine inimeste eraasi, koloniseerimine aga riigi poliitika vorm. Massilist rännet Siberisse (mis mh teenis rahvaste segamise ja impeeriumi koosseisus olevate alade venestamise eesmärke) nimetas G. Gins koloniseerimiseks.⁶

N. M. Jadrintsevi Siberi entsüklopeediaks kutsutud suurteos “Siber kui koloonia” analüüsib Siberi koloniseerimist.⁷ A. Kaufmani 1905. aastal ilmunud Siberi koloniseerimise loo pealkirjas seisavad aga kõrvuti kroonule meelepärase “ümberasumine” ja “koloniseerimine”.⁸

Nõukogude ajal sõna “koloniseerimine” Siberi kohta enam ei kehtinud. Selle tõrjus välja “ümberasumine”, mis aitas ähmastada koloniseerimise rahvuspoliitilist külge ning sobis hästi erinevate vabatahtlike liitumiste ja ühtesulamiste kontseptsioonidega.

Ülalöeldut arvestades eelistab käesoleva artikli autor terminile “ümberasumine” nimetust “koloniseerimine”.

See ei tähenda, et mõningaid Siberi rändeprotsesse ei võiks nimetada ümberasumiseks. Üheks näiteks võiks olla Medodati küla lugu. See küla asutati 1901. aastal ukrainlaste või bessaraablaste poolt, kes aga mõne aja pärast vee nappuse tõttu ümber asusid ning küla maad jagati uuesti välja 1907. aastal Eestist saabunud talupoegadele.⁹

Ümberasumise näiteks sobib ka Vene tsaaririigi Põllumajanduse ja Riigivarade ministri A. S. Jermolovi kirjeldatud “sõnnikustunud” Siberi külade uuele kohale kolimine. Külades, kus sõnniku põlluväetisena kasutamise traditsioon puudus, jäi see vedelema külla ja elamute vahetusse naabrusse, vihmaning kevadiste sulavete meelevalda. Selle tulemusena oli varsti kogu küla, sh nii hoonete eksterjäär kui interjäär, tugevasti “sõnnikustunud” ning hädaga tuli kogu külal ümber asuda.¹⁰

Eesti ja Siberi agraarajaloolistes protsessides ning vastavas terminoloogias on kokkulangevusi, ent samuti suuri erinevusi. Siberi eestlaste sõnutsi

antud” ja jala Siberisse karistust kandma kōmpinud Tiiu Kaps (nagu tema saatusekaaslasedki) oli *pereselenka* – ümberasuja (Gosudarstvennoi Arhiv v Tobolske (GAT), f. 330, op. 1, d. 28, l. 579).

⁶ G. Gins, *Pereselenije i kolonizatsija* (dateerimata), 30. (G. Ginsi sama pealkirjaga, rohkesti viidatud, kuid sisult erinev 2. väljaanne ilmus Peterburis 1913. aastal).

⁷ N. M. Jadrintsev, *Sibir kak kolonija v geografitšeskom, etnografitšeskom i istoritšeskom otnošenii* (Novosibirsk, 2003).

⁸ A. A. Kaufman, *Pereselenije i kolonizatsija* (S.-Peterburg, 1905).

⁹ GATO, f. 239, op. 4, d. 11.

¹⁰ Beljanin, *Stolōpinskaja pereselentšeskaja politika*, 18.

elasid nad külades ja huutorites. Vene keeles levinud jaotust tavalisteks ja kirikuküladeks (vastavalt *derevnja* ja *selo*) nad ei järginud või kasutasid vene sõnu. Huutori võiksime tõlkida taluks, ent kuna sellel sõnal on eesti keeles liiga suur koormus ja rikas varjundite gamma, eelistan kasutada nimetust “üksiktalu”, mis vastandub küla kogukondlikule maakasutusele.

Vene arhivaalides kasutatakse mõnikord eestlaste majapidamiste kohta sõna *mōza* ehk mõis. Siberis mõisad puudusid, mõisnike kasutuses oli 1899. aastal vaid 0,04 protsenti külvipinnast ja 1916. aasta lõpuks oli Tomski kubermangus päruasaadlikele välja mõõdetud vaid 204 krunti, mille suurus kõikus 65 ja 110 hektari¹¹ vahel ning oli seega samas suurusjärgus hajataludega.¹² Kirjelduste kohaselt oli eestlaste “mõisate” puhul tegemist (suuremat sorti) hajataludega, mistõttu kasutangi seda nimetust.

Stolõpini reformi tulemusena sai Siberis kõige levinumaks maade individuaalse kasutamise vormiks majapidamine, mille kõlvikud olid kompaktselt koos, ent elamu ja muud majapidamishooned asusid neist lahus, senises külas. Vene keeles tähistas sellist majapidamist sõna *otrub*, mida võiks mehhaanilisest tõlkida (kogukonna maadest) “väljaraiutud taluks.” Eestikeelses kirjasõnas ma sobivat vastet ei leidnud. Ka Siberi eestlaste keelekasutus ei aita – neil olid *otrub*i omanikud “küla inimesed”, teised kolisid “huutorisse”. “Kruntiajamine” ka ei sobi, sest see tähistas ühe majapidamise kõikide kõlvikute koondamist ühtsetesse piiridesse, kus paiknes ka talu õu.¹³ *Otrubi* näol oli tegemist maade arrondeerimise kõrgema astmega, ent seegi on pigem kohmakas seletus. Dotsent Feliks Virma, maakasutuse ja maakorralduse tuntumaid asjatundjaid Eestis, tegi autorile ettepaneku nimetada sellist majapidamist lahktaluks.¹⁴ Seda ettepanekut ma ka järgin.

Eestlased Metsikus Idas

1842. aasta aruandes tsaarile märkis Liivimaa tsiviilkuberner Georg von Fölkersahm, et eestlastel on väga jonnakas iseloom. Kuid ta lisis kohe veel midagi, mis lubab meil tema karmi hinnangu andeks anda: kohati võivat see jonnakus üle minna lausa kangelaslikkuseks!¹⁵ Umbes samasu-

¹¹ Allikates ja kirjanduses esitatud ajaloolised pikkus-, pinna- ja mahumõõdud on siin ja edaspidi teisendatud kaasaegsesse mõõtühikute süsteemi.

¹² Beljanin, *Stolõpinskaja pereselentseskaja politika*, 23–24.

¹³ Vt selle kohta Gea Troska, *Eesti külad XIX sajandil. Ajaloolis-etnograafiline uurimus* (Tallinn, 1987), 55.

¹⁴ Suulised andmed Feliks Virmalt (18.11.2007).

¹⁵ Eesti Ajalooarhiiv (EAA), f. 291, op. 1, d. 7246, l. 3590b–360.

gusel arvamusel olid eesti kolonistidest 19. ja 20. sajandi vahetuse paiku Vene riigi ja Siberi kõrged ametimehed. Üheks valdkonnaks, kus jonnakad eestlased “kohati kangelaslikkust” üles näitasid, olid nende (omavõlilised) tungimised Siberi taiga rüppe.

Juba 1895. aastal olid koloniseerimisametnikud Tobolskis ja Peterburis hädas Liivimaalt ning Kuramaalt (aga samuti Minski ja Vjatka kubermangust) Tobolski kubermangu Tara maakonda saabunud “metsikute” kolonistidega.¹⁶ Ehkki Vene riik oli asunud Siberit valgete inimestega täitma, oli see karmide tingimustega piirkond kolonistidele suletud. Riik oli huvitatud jätkusuutlikust asustusest, mitte uusasukate hätta saatmisest. Kogemus ütles, et taigas jäävad ellu vaid need, kellel lisaks piisavalt heale varustusele (korralikud veovahendid, rautatud vankrid, hobused, tööriistad, toiduvarud, sh küpsetatud leib, kuivikud, jahu, kruup, pekk) oli ka piisavalt vastupidavust, jõudu ning kogemusi.¹⁷ Vaatamata takistustele sai Tara maakond paljudele jonnakatele eesti kolonistidele uueks koduks. Kui selgus, et nende eksistents selles pärapõrgus ikka elu, mitte aga surma poole läheb, ulatas ka riik oma abistava käe. Ainult “plaanilistele” kolonistidele ettenähtud toetuste maksmist laiendati “metsikutele eestlastele”, sest taigat asustades olid nood teinud ju riigile meelepärast tööd! 1897. aasta juunis avati piirkond juba ametlikult kolonistidele.¹⁸ Selle üheks põhjuseks oli ka eestlaste senine edu Tara urmanite¹⁹ koloniseerimisel.

1899. aastal käis Tara maakonnas inspeksioonireisil Vene tsaaririigi ministrite komitee kantselei kõrge ametnik Ivan Sosnovski. Tema aruandes jagub kiitust ka eestlastest kolonistidele: “Koos uute maakasutuskordadega töid liivimaalased, eestlased ja volõõnia sakslased Tara urmanitele kaasa täiustatud põlluharimise viisid, hämmastava tööarmastuse, vastupidavuse ja visaduse töös. Tänu sellisele pagasile ja neile õigeaegselt osutatud toetusele on nad siin lühikese ajaga rajanud terve rea näidismajapidamisi, mis paistavad silma juba kadestusväärse heaolu poolest”.²⁰ Kiidetakse ka eestlaste kaasatoodud uuendusi: “Need kolonistid, erinevalt vene omadest, kes tavaliselt esimese asjana hoolitsevad majade ehitamise

¹⁶ GAT, f. 335, op. 1, d. 16, l. 42.

¹⁷ GAT, f. 3, op. 1, d. 396, l. 58jj.

¹⁸ GAT, f. 335, op. 1, d. 16, 31, 55.

¹⁹ Nimetust “urman” kasutati Lääne- ja Kesk-Siberi põliste okaspuumetsade (taiga) kohta. Sõna on professor Ott Kursi andmetel laenatud Siberi põlisrahvastelt. Seda on eesti keeles seletatud ka kui “sooga piirnev põline okaspuumets” või “pärapõrgu taigas”.

²⁰ *Opisanije pereselentseskih poselkov latõsei, estontsev i volõnskikh nemtsev, obravovannõhh v tarskih urmanahh Tobolskoi guberni* (1899). <http://www.museum.omskelecom.ru/deutsche_in_sib/DOCUMENTS/1899_08.htm> (11.11.2007).

eest, tegelevad eelkõige metsa raadamisega põldude tarvis, kusjuures ise elasid nad tavaliselt muldonnides ja, alles siis, kui põllud küntud, asusid ehitama kapitaalset eluhooneid. Paljud neist on kaasa toonud ristiku, mitut sorti talirukki, kaera, odra, kanepi, lina ja talinisu seemet. Aga aia-saadustest on nende poolt siia toodud ja kasvatatakse edukalt porgandit, kartulit, naerist, kapsast, kurke, peeti, hernest, aed- ja põlduba jm.²¹ Üllatuseks oli seegi, et erinevalt vene tavast hoiti veiseid ja hobuseid soojades palkhoonetes,²² mitte aga roigastest varjualustes. Seda isegi siis, kui ise elati veel muldonnis.

Üheks põhjuseks, miks eestlased eelistasid taiga-ala koloniseerimist, oli venelastest erinev maakasutus. Venelastele (ka ukrainlastele ja valgevenelastele) oli omane kogukondlik maakasutus, millega kaasnes põldude üleribus. Eestlased (nagu ka lätlased ja sakslased) eelistasid üksiktalusid, mida I. Sosnovski oma ülevaates ka põhjalikult kirjeldas. Ta kiitis veel sõnnikväetise kasutamist, kuuevälja süsteemi, õigeid külvikordi, samuti eestlaste ja lätlaste ettevõtlikkust ja käsitööoskust: “Eestlaste ja lätlaste majapidamistest rääkides ei tohi jätta märkimata, et nad teevad väga kauneid villaseid kangaid, millest valmistavad kõik oma riided”.²³ Märkimist leidis eestlaste piimakari ja piima töötlemise oskused: “Ümberasuja Tjuks²⁴ on eestlaste jaoskonnas juba teist aastat, esialgu veel tagasihoidlikkus mahus, juustuvalmistamise käima pannud, kusjuures toodetud suurepärase baksteini juust on Tara linnas kergesti realiseeritav”.²⁵ Põlluharimise tehnilise poole osas oli teistel kolonistidel eestlastelt ja lätlastelt nii mõndagi õppida. I. Sosnovski jätkab: “Hästikorraldatud mõisa ja krundi-maad on oma heakorraga ümbruskonna kolonistide küladele silmapaistvalt heaks eeskujuks. Mulle endale tuli Kulussaki teel vastu rühm koloniste kaugest Petrovski jaoskonnast, endisest vaba koloniseerimise alalt, [...] kes tassisid mitut atra, mille olid “sakslastelt” hankinud”.²⁶

Oli ka tagasilööke. 1903. aasta jaanuaris teatas Tara maakonna II jaoskonna talurahvaasjade ülem, et tema piirkonnas, sh Estonski jaoskonnas, sai suvivili ja aedvili nii kõvasti kannatada, et kolonistid, niigi uues kohas veel harjumata, ei vea kuidagi uue saagini välja ning nõutas impeeriumi toitluskapitalilt toetust. Seda ka saadi.²⁷ Mõne aasta pärast leiti, et

²¹ *Opisanije pereselentseskikh poselkov.*

²² *Opisanije pereselentseskikh poselkov.*

²³ *Opisanije pereselentseskikh poselkov.*

²⁴ Allikates ka Tüüts.

²⁵ *Opisanije pereselentseskikh poselkov.*

²⁶ *Opisanije pereselentseskikh poselkov.*

²⁷ GAT, f. 152, op. 44, d. 398, l. 12, 46.

Tara urmanid on päris sobiv koloniseerimispiirkond, mis sobib küll “rohkem põhjapoolsete kubermangude ümberasuajatele” (sh ilmselt ka eestlastele). Piirkonda loeti raskesti haritavaks ja algusaegadel soovitati põlluks raadamiseks otsida metsalegendikke. Edaspidiseks ennustati kolonistidele lisateenistust metsa müügist laevade maabumiskohtades Irtõši ääres. Paikkond arvati sobivat ka mesinduse arendamiseks ja pununud mööbli valmistamiseks, “kuna toomingavõsa on palju”.²⁸

Eesti kolonistidel oli oluline roll Tobolski ja Tomski kubermangu taigalade põllumajanduslikul hõivamisel. Riigivõimudega saavutatud kompromissid võimaldasid neil rajada üksiktalud, kasutada kodumaal väljakujunenud maakasutust ja töötraditsioone. Eesti kolonistid tõid kaasa uued põllukultuurid, tööriistad ja agrokultuurilised võtted. Nii kujunes välja omalaadne näidismajandite võrk, mis mõjutas positiivselt kogu piirkonna majandust.

Maade hõivamine ja laiendamine

1902.–03. aastal tekitas ametiasutustele palju tüli ühe eestlastest ja lätlastest kolonistide rühma omavoliline maadehõivamine Jenissei kubermangus. Probleemiga tegelesid kohalikud koloniseerimisametnikud ja metsaametkond, rahukogu, Jenissei kuberner, Irkutski kindralkuberner, siseministeeriumi politseivalitsus, põllumajanduse ja riigivarade minister ning siseminister.

Tüli algas eestlastest maakuulajate pahandamisest, et koloniseerimisametnikud ei anna neile sellist maad, kuhu nende 34 peret oma 110 hingega koos ära mahuksid, rahva killustamine paneks nad aga “moraalselt kannatama”. Pikalt siiski ei norutatud – kui kroonu sobilikku maad ei leia, tuleb see ise otsida! Meelepärane paik leiti Kanski maakonna Rõbinski vallas. Koha nimi oli Široki Log. Kubermanguvalitsust see leid millegipärast ei rõõmustanud. Tegemist oli tagavaramaadega, kuhu uusasukaid ei tohtinud lasta – enne tuli täita vabad maad koloniseerimiseks avatud piirkondades.²⁹

Mõni aeg hiljem on Jenissei kubernerile saabunud järjekordne palvekiri, milles Karl Vuks, Georgi Kamberg, Martin Ramson ning Jaak Erman palusid endid Široki Logi asustada. Kontrollimisel selgus, et Ramson ja Erman juba elasidki seal. Aga mitte ainult nemad – kokku avastati külas 26 Liivimaalt saabunud peret. Tegemist oli üsna kirju seltskonnaga: neli

²⁸ GAT, f. 580, op. 1, d. 61, l. 54.

²⁹ Rossiiskii Gosudarstvennoi Istoritšeskii Arhiv (RGIA), f. 391, op. 2, d. 948, l. 18–20.

Joonis 2. 1910. aasta Siberi maakorraldustööde edusammudest jutustavas raamatus trükiti ära eestlaste Shiroki Logi küla kaart (*Obzor rabot, 37*).

Nr Plaanil	Peremees (jaosmaid)	Maad (tiinudes)*			Veevõtu koht	Servituudid
		Kasulik	Kõlbmatu	kokku		
1.	August Heilmann (2)	29,6	7,4	37,0	Imbeži jõeke	Läbib tee "Pokosnoi" jaoskonda
2.	Jaan Taper-son (2)	29,6	4,7	34,3	Imbeži jõeke	Läbib tee "Pokosnoi" jaoskonda
3.	Jüri Aavik (2)	29,6	0,7	30,3	Soo-oja	Kindlustatakse teega "Pokosnoi" või "Ostrovski" jaoskonnas
4.	Jaan Vunn (2)	29,6	2,5	32,1	Soo-oja	Kindlustatakse teega läbi nr 3.
5.	Ado Mäe-ots (2)	29,6	0,9	30,5	Soo-oja	Saab pääsu läbi nr 13 "Ostrovski" jaoskonna teele
6.	Peeter Lepik (2)	29,6	0	29,6	Soo-oja	Saab pääsu läbi nr 14 "Osatrovski" või "Shalo" jsk teele
7.	Juhan Toidu (1)	14,8	0,4	15,2	Soo-oja	Saab pääsu läbi nr 14 "Osatrovski" või "Shalo" jsk teele
8.	Juhan Anderson (1)	14,8	0	14,8	Ojake	Saab läbisõidu teele "Osatrovski" jaoskonnas
9.	Jaan Peter-son (1)	14,8	0,1	14,9	Kaev olemas	Maid läbib tee "Pokosnoi" jaoskonda
10.	Jaan Vel-berg (1)	14,8	0,1	14,9	Saab kaevu	Maid läbib tee "Pokosnoi" jaoskonda
11.	Juhan Vel-berg (3)	44,5	4,5	49,0	Soo-oja	Maid läbib tee "Pokosnoi" jaoskonda
12.	Grigori Ladögin (2)	29,6	5,2	34,8	Soo-oja	Huutorit läbib tee "Shalo" külla ja Ostrovski jaoskonda
13.	Jaan Lam-berg (2)	29,6	3,4	33,0	Soo-oja	Huutorit läbib tee "Shalo" jaoskonda
14.	Juhan Lam-berg (2)	29,6	6,2	35,8	Soo-oja	Maid läbib tee Shalo külla
15, 26	Jaan Löh-mus (1)	11,4 3,4	0 0	14,8	Soo-oja	Tagatakse pääs Shalo teele
16.	Martin Pärss (1)	14,8	0,5	15,3	Soo-oja	Ulatub Ostrovski teeni
17, 25	Grigori Dmitrijev (2)	26,6 3,0	1,6 0	31,2	Soo-oja	Maid läbib "Pokosnoi" tee, Tagatakse pääs teele nr 16st 24.
18, 24	Jaan Kobak (3)	40,5 3,9	0,2 0	44,6	Soo-oja	Pääseb "Shalo" teele, lahustükist saab nr 16 teele.
19, 23	Anton Usit (4)	50,4 8,5	1,0 0	59,9	Soo-oja	Huutorit läbib "Ostrovski" tee, lahustükist saab nr 16 teele.
20	Andres Lammas (3)	44,5	0,6	45,1	Nimetu ojake	Huutorit läbib "Ostrovski" tee
21	Ado Löh-mus (2)	29,6	1,6	31,2	Nimetu ojake	Huutorit läbib "Listjažnoi" tee
22	Semjon Romanov (3)	44,5	3,9	48,4	Nimetu ojake	Huutorit läbib "Listjažnoi" tee
27	Surnuaed	0,5	0	0,5	-	-
	Kokku (44)	651,7	45,5	697,2		

* 1 tiin = 1,09ha.

peret oli Tartumaalt, kaks Võrumaalt, üks Saaremaalt, kolm Viljandi-
maalt (neist kaks küll enne Siberisse saabumist valla passiga Venemaal
elanud). Kolm eesti peret olid Peterburi kubermangu hingekirjas, üks
Pihkva väikekodanlane. Lisandusid kolm eesti perekonda Vitebski kuber-
mangust, kolm läti perekonda Võnnu maakonnast, kaks eesti ja viis läti
perekonda Valka maakonnast. Lisaks veel Mežmat Miken Ufaa kuber-
mangust, rahvuselt vist baškiir. Kokku 131 inimest (neist 61 lapsed). 21
perel olid ka passid ette näidata. Külas oli ligi 735 ha maad, hoonetest 26
taret, üks muldonn, 10 kuuri, 6 sauna, tall, sepikoda, küün, kaev. Lisaks
kolme maja jaoks varutud palgid.³⁰ Esimese hooga on kohalik metskond
saanud kubermanguvõimudelt käsu ebaseaduslik asum likvideerida, ent
Ümberasumise Peavalitsus Peterburis oli teist meelt. 1904. aasta oktoob-
rikuu viimasel päeval Irkutski kindralkubernerile saadetud kirjas seisab:
“[...] ei saa jätta märkimata, et 24 peret on endale juba hooned rajanud,
muretsenud inventari ja vilja maha külvanud”. Leiti ka süüdlased – “koha-
likud metsnikud, kelle ülesandeks on jälgida reservmaade puutumatumust,
ei ole oma ülesandeid korralikult täitnud. Kõike seda arvestades ei pea me
otstarbekaks nimetatud talupoegade täielikku laostamist nende nimeta-
tud maalt minemakihutamise läbi, vaid peame vajalikuks Põllumajan-
duse ja Kroonuvarade Ministeeriumiga selle maa sihtotstabe muutmise
osas kokku leppida”.³¹

1905. aasta juulist pärineb Široki Logi kolonistide järjekordne palve-
kiri, milles nad kirjeldavad oma uusi katsumusi. Ehkki neil lubati hõiva-
tud maale jääda, hakkas kriitika alla sattunud metsaametkond neilt oma-
volilise metsaraiumise pärast trahve sisse nõudma. Rahukohtunik küll
tühistas trahviotsuse, ent käskis talupoegadel palgid välja osta või kroo-
nule tagastada – tasuta metsaraieõigus kehtis vaid “seaduslike” kolonis-
tide kohta. Metskond oli jõudnud ka küla paremad heinamaad kaugema-
tele naabritele ära jagada. Kolonistid palusid endile heinamaid, “et mitte
nälgida surra”.³²

1909. aastal oli Široki Logi näidisküla, mille maakorralduse kogemus
leidis tutvustamist ka ülevenemaalises trükisõnas (vt joonis 2)³³. Külas ela-
sid eestlastest kolonistid, ent ühegi 1904. aasta tüli aegse peremehe nime
me sealt enam ei leia. Ei teagi, kas vahepeal olid rändama hakanud endi-
sed asukad või küla nimi – Siberis tuli sedagi ette.

³⁰ Loendamise allikas: RGIA, f. 391, op. 2, d. 1120, l. 17jj.

³¹ RGIA, f. 391, op. 2, d. 1120, l. 12 ob.

³² RGIA, f. 391, op. 2, d. 1120, l. 28.

³³ *Obzor rabot*, 37.

Maade omavolilist hõivamist ja sellest tingitud konflikte esines eesti kolonistidel mujalgi. Tomski kubermangu Vambola külas läks asi selleni, et 10. septembril 1910 lõhkus politsei 21 talu, aga isegi see abinõu ei sundinud ümberasujaid lahkuma.³⁴ Pärastpoole võeti lõhkumise juurde lähedalt vene külast abilisi juurde ja armu ei antud ka laudadele, kappidele, pliitidele, keedupottidele. 31 perekonda jäi oma lastega lageda taeva alla.³⁵ Sellistest juhtumitest rääkisid eesti ajalehed,³⁶ mõnikord ka Siberi külade nimed.³⁷

Mis oli nende tülide põhjuseks? Kas tõesti eestlaste jonn või vilets iseloom? Pigem oli asi selles, et vene asunike tavade järgi kehtestatud normid ei soosinud eestlastele harjumuspärasest maakasutust ja ahvatlesid neid norme rikkuma. Üksiktalusid ja nende eelseid hindav Tobolski kuberner märkis nukra irooniaga, et tema kubermangus on need loodavad vaid maade omavolilise hõivamise teel.³⁸

Eesti koloniste loeti tublideks põlluharijateks, kellele olemasolevast maast ega tehtud tööst kunagi veel küllalt ei olnud. Üheks näiteks on Zolotaja Niva küla laienemise lugu. 4. juunil 1910. vaatas Tobolski kubermanguvalitsus läbi Zolotaja Niva kogukonna palve eraldada neile vabadest kroonumaadest täiendavalt umbes 2000 ha maad. Asja arutasid kuberner, asekuuberner, kroonupalati juhataja, Riigivarade valitseja, Ringkonnakohtu esimees, Ringkonnakohtu prokurör jt tähtsad ametimehed. Külas oli 353 meeshinge, rahvastik kasvas. Projekteeritava maa üldsuurus oli umbes 4108 ha, sellest 3856,5 sobis põlluharimiseks.

Asja arutamise käigus selgus, et Zolotaja Niva eestlased olid juba küla algusaegadest peale võõraid maid kasutanud. Ida suunas olid nad iga-aastase heinategemisega *de facto* hõivanud ligikaudu 325 ha Nikolajevka küla maid. Asulast lõunasse jääval ligi 4000 ha alal olid nad üles kündnud umbes 550 ha, ülejäänut aga kasutasid heinamaana.³⁹ Kubermanguvõimud leidsid, et eestlased on vaatamata oma iseloomule eeskujulikud põllumehed ning väärivad juurdelõikeid. Nikolajevski küla maadest lõigati neile

³⁴ Alla Koot, *Istoriija estonskoi obštšinõ v Tomskoi oblasti* (diplomitöö, käsikiri Tomski Ülikooli kodumaa oktoobri-eelse ajaloo kateedri raamatukogus, Tomsk, 1996), 18.

³⁵ "Lageda taeva all", *Tallinna Teataja*, 6.10.1910.

³⁶ "Jurjevski Eesti asundusest", *Sakala*, 6.05.1910, 2.

³⁷ Nt Jenissei kubermangu Šalinski vallas 1909. aastal asutatud Samovolnõi asundus (*samovolnõi* on tõlkes "omavoliline"), vt August Nigol, *Eesti asundused ja asupaigad Venemaal* (Tartu, 1918), 56.

³⁸ GAT, f. 335, op. 1, d. 1284, l. 47.

³⁹ GAT, f. 335, op. 1, d. 1145, l. 1–2.

juurde 325 ha, lõunas Okonešnikovo maadest 1780 ha. Zolotaja Niva maad suurenesid laias laastus 50 protsendi võrra.

Naabrite ja mõnede ametimeeste meelepahaks polnud eestlastele sellest veel küll. Pärast uue maajaotuse projekti läbivaatamist käisid nad välja teravmeelse “piiride õgvendamise” ettepaneku. Võimude pakutud plaanil ulatusid Zolotaja Niva maadest välja kaks “sarve” ja eestlased tegid ettepaneku nende sarvede tippudest uus sirge piir vedada. Nii loodeti juurde saada eelkõige sobilikke karjajootmise kohti. Naabritele jäi arusaamatuks, miks peab eestlastel igal perel eraldi põld, eraldi karjamaa ja koguni eraldi jootmiskoht olema. Ka kubermangu metsaülema ja veel mõne ametniku arvates oli eestlaste isu juba liiga suur. Äsja oli neile antud ligikaudu 32 ha karjatamiseks sobilikku Štšagariha sood, kus loomade jootmiseks vajalik vesi püsis kuni hilise sügiseni. “Piiride õgvendamisest” öeldi ära.⁴⁰

Maakasutuse osas olid eesti kolonistid ja kubermanguvõimud ühel meelel. 1911. aasta dokumendid näitavad riigi jõulist survet ümbruskonna küladele, et nood eestlaste eeskujul kaasaegsemate maakasutusvormide kasuks otsustaksid. Küllap sellega seletub ka võimude heatahtlikkus näidisküla maasoovide suhtes.

Kas tootmisviiside vastuolu või rahvuskonflikt?

Eestlastest kolonistid kaitsesid jonnakalt oma õigusi ning neid ei loetud just eriti lahketeks naabriteks. Juba 1860. aastatel nentis Irkutski pastor, hilisem Moskva luterlik piiskop Karl Kossmann kurvastusega, et eestlastel ja lätlastel olevat “rahvuslik vaen juba emapiimaga sisse imetud”.⁴¹ Ka Sosnovski aruanne 1899. aastast kaldub sama arvamust toetama: “Väärrib tähelepanu see antagonism, mis valitseb eestlaste, lätlaste ja sakslaste vahel kõikjal, kus nad on sunnitud külj-külje kõrval elama. Tihti läheb see kakluste ja koguni relvastatud kokkupõrgeteni. Suur-Selimis toimus mõni päev enne minu saabumist tõsine kokkupõrge eestlaste ja lätlaste vahel. [...]. Mõlemad pooled laskisid käiku teibad ja mitu inimest peksti tõsiselt läbi. Sellised asundused, nagu nt Selim, mis koosneb poolest saadik eestlastest, poolest saadik aga lätlastest, tuleks, enne kui hilja, kaheks iseseisvaks külaks jagada, sest ainult nii saaks lõpu teha pidevatele maatülidele ja vaenule”.⁴²

⁴⁰ GAT, f. 335, op. 1, d. 1145, l. 3.

⁴¹ Gosudarstvennoi Arhiv Irkutskoi oblasti (GAIO), f. 24, op. 9, d. 10k2028, l. 58.

⁴² *Opisanije pereselentseskih poselkov.*

Arhiividokumentidest loeme, et nii mõnigi kord kündsid eestlastest kolonistid Siberis põldu, kirves enesekaitseks adrakurgede vahel käepä-rast võtta.

Üheks näiteks eestlaste läbisaamisest naabritega on kakkused Kitaniis.⁴³ 26. aprillil 1909. aastal, kell neli päeval kogunesid Tobolski kubermangu Sedelnikovi valla Malõi Kitani jaoskonnas umbes 15 Minski kubermangust pärit kolonisti Võrumaalt Siberisse rännanud Karl Zirgi õue. Mees asutas ennast parajasti põldu kündma. Võõrastest ühel olnud käes kirves, teistel malakad. Nad karjunud Zirgi peale, aga kuna mees (nagu valdav osa eesti kolonistidest) ei osanud vene keelt, ei saanud ta aru, mida tast tahetakse. Siis karanud võõrad talle kallale ja andnud peksa. Tümitanud seni, kuni vastupunniv mees meelemärkusetult maha langenud. Pea olnud lõhki ja umbes 13 cm pikkusest haavast pursanud verd. Neljakümne sammu kaugusel olnud Jaan Zirk jooksnud appi ja saanud ka peksa. Kära peale rutanud kohale Martin Prants, aga kaht meest maas nähes saanud aru, mis teda ootab, pannud plehku ja peitnud ennast ära. Ka kolm päeva varem oli sama hord oma eite, laste, püssi ja kirvestega eestlasi rünnanud ning Martin Prantsu hobuse vaeseomaks peksnud. Õnneks saanud Joosep Tonts tol korral appi ja sundinud ründajad taganema.⁴⁴

Kubermangukeskusest saadeti asja uurima politseiametnik. Tolle aruandes antakse teada, et Kitani küla eestlased olid varem elanud Roždestvenski (endine Tšuhonski) külas,⁴⁵ kus valitses kogukondlik maakasutus. Nemad unistanud aga omaette taludest. Kuuldes vabadest maadest Kitaniis esitasid nad palvekirjad, said loa ning kolisid uude elupaika. Maamõõtjalt saadi selle kohta paberid, ent kruntide tegelik väljamõõtmine lükati seniks edasi, kuni maamõõtmise järg sinna kanti jõuab.

Ootamatult saabunud Kitani aga kolonistid Minski kubermangust, kellel olevat ka selle maa peale paberid. Esialgu püütud üksteise kõrval rahumeelselt hakkama saada ja maade kasutamise korras kokku leppida. Minskilased olnud nõus maad koos eestlastega ühiskasutusse võtma, aga neile olnud vastuvõetamatu, et nood võtavad endale just kõige paremad põllud ning hakkasid tüli kiskuma.⁴⁶ 1909. aasta aprillis läkski sõjaks. Asja

⁴³ GAT, f. 335, op. 1, d. 985.

⁴⁴ GAT, f. 335, op. 1, d. 985, l. 30.

⁴⁵ Eestlaste Roždestvenskist lahkumisest kirjutas ajaleht Sakala: "Roždestvenski [...] tuleb varsti eesti asunduste nimekirjast maha tõmmata, sest viimased seal elavad eestlased on otsustanud Lifländskisse ümber kolida ja lätlastele ruumi teha. Ainult kaks perekonda tahavad veel sinna jääda" ("Eesti asunikud", *Sakala*, 25.04.1911, 2).

⁴⁶ Maade ühise kogukonnana kasutamise ettepanek nõrgestas valgevenelaste positsiooni, sest vastavalt 1906. aasta 9. novembri seadusele oli kogukonna liikmel igal ajal

uurinud politseiametniku arvates olnud vägivald mõlemapoolne. Kaklustes saanud ka mitmed valgevenelased raskelt kannatada. Ent siis tuli pomm: vastavalt ametlikele dokumentidele oli eestlastele antud maad Kitani jõeekese paremal kaldal, aga nemad ajanud kas käed või kaldad sassi ja asunud jõe vasakule kaldale, minskilastele määratud maa peale. “Ma tean, et eestlased on väga jonnakad ja uhked, kõik peab nende moodi saama”, pahandas politseiametnik.⁴⁷ 1909. aasta sügisel tõsteti “omavoliliselt Kitani kroonumetsa maad hõivanud” võrokeseid politsei poolt oma uutest kodudest välja. 1910. aasta jaanuari teadete kohaselt olevad neid jälle Kitanis nähtud. Ikka seal vasakul kaldal.⁴⁸

Uue kodu rajamine Siberis ei läinud eesti talupoegadel kergelt. Tuli ette tõsiseid ja kohati halenaljakaid konflikte. Küllap oli siin oma süü eestlaste viletsal keeleoskusel ja naabrite tavade kesisel tundmisel. Ehk natuke isegi eestlastele omasel jonnil. Ent see on asja pealispind. Lähemal vaatlusel kerkivad esiplaanile vastuolud erinevate maakasutuse ja töötraditsioonide vahel. Suur-Selimi löömingud olid maatülid, mis lõppesid alles tänu 1902. aastal alanud maakorraldustöödele. Ka veriste löömingutega vürtsitatud Kitani tüli tagapõhjaks olid vastuolud kahe konkureeriva maakasutusviisi – kogukondliku maakasutuse ja üksiktalu vahel.

Sakslaste veski, eestlaste meierei

Siberi kolonistide agraarse arengu rahvuslikku eripära saab uurida vaid vahetus naabruses asunud külade andmete võrdlemise teel. Vastasel juhul pole võimalik öelda, millist rolli mängisid looduslikud olud, millist rahvuslikud tavad. Teadagi, ka erinevate piirkondade eestlaste majanduselus oli suuri erinevusi.⁴⁹ On veel üks oht. Algallikaid liigselt usaldades võime leida mõne “saksa” küla, mille pooled elanikud olid eestlased, pooled lätlased (vt nt Suur-Selim, Roždestvenski). Olen järgnevalt püüdnud läbi vaadata Altai piirkonna (tollal Tomski oblasti lõunaosa) sakslaste ajalugu

õigus lasta endale maad ühes tükis (nt üksiktaluks) välja mõõta, vt *Polnoje Sobranije Zakonov Rossiiskoi Imperii*, III, T. XXVI, 1906 (SPb, 1909), № 28528.

⁴⁷ GAT, f. 335, op. 1, d. 985, l. 35 ob.

⁴⁸ GAT, f. 335, op. 1, d. 985, l. 187.

⁴⁹ Näiteks Malkovka jõukaimal eestlasest karjakasvatajal Kondrati Tuvikesel oli neli lüpsilehma, Borovuška kõige vaesemal Karl Kasperil viis, selle küla jõukamail Tõnis Tõlbal aga 20 (veiseid kokku 37). *Eestlaste majapidamised Tomski kubermangus 1916. a.* Elektrooniline andmebaas.

põhjalikult uurinud V. Šaidurovi käsitlused⁵⁰ ning üle käia neis esitatud allikad, võrreldes neid samal ajal enda vastava andmebaasiga.⁵¹

Sakslaste asualad Siberis kattusid sageli eestlaste omadega. Nad elasid kõrvuti Tomski kubermangu Barnauli ja Zmeinogorski maakonnas, Akmolinski maakonna Omski maakonnas ning Tobolski kubermangu Tara maakonnas. Sakslaste arvukus oli eestlaste omast küll tublisti suurem.

Nii mõneski eluvaldkonnas olid erinevused eestlaste, lätlaste ja sakslaste vahel tagasihoidlikud, veelahe kulges mujalt. V. Šaidurovi andmetel eristusid sealsetes maapiirkondades 20. sajandi algul kaks perekonnatüüpi: traditsiooniline ja modernne. Esimene oli levinud valdavalt õigeusklike vene ja ukraina kolonistide, teine – enamasti luterlastest sakslaste, lätlaste ja eestlaste seas. Analoogiline jaotumine oli jälgitav maakasutussüsteemide osas, kuid kõige suurema poolehoiuga üksiktalude vastu paistsid silma eestlased.⁵²

1916. ja 1917. aasta põllumajandusloenduse protokollidest ilmneb, et sakslastel tuli majapidamise kohta ligi kolmandiku võrra rohkem aerasid, eestlastel aga oli ligi kuus korda rohkem niidumasinaid ja loorehasid. Suur vahe oli ka piimakarja ja veoloomade proportsioonis. Sakslaste majapidamistes oli 2–2,5 korda rohkem hobuseid, eestlastel poole rohkem veiseid. Eestlaste majapidamistes oli aiamaade osakaal ligi kolm ja heinamaade oma kaks korda suurem kui sakslastel. Põllu osakaal oli aga sakslastel kolmandiku võrra suurem. Absoluutarvudes olid sakslaste põllud eestlaste omadest keskeltläbi koguni 2,5–3 korda suuremad. Kõik need erinevused näitavad, et eestlased olid spetsialiseerunud piimakarja pidamisele, sakslased teraviljatootmisele.⁵³ Altai saksa kolonistid pärinesid valdavalt Volga äärest, Venemaa 19. sajandi tähtsamast teraviljakasvatuspriirkonnast, kus Saraatovi ja Samaara kubermangu sakslased kontrollisid suurt osa Venemaa teraviljakaubandusest. Eestlaste spetsialiseerumine veisekasvatusele järgis samuti kolonistide endise kodumaa traditsioone.

Põllumajanduse struktuur mõjutas omakorda töötlevat tööstust. Sakslaste tähtsaim tööstus oli viljaveski, eestlastel – meierei. Zmeinogorski maakonna samanimelises vallas 19. sajandi lõpul rajatud eestlaste Lifl-

⁵⁰ V. N. Šaidurov, "Rol zapadnõhh natsionalnõhh menšistv v razvitii pererabatõvajustšei promõšlennosti Altaja v kontse XIX – natšale XX v", *Altajskaja derevnja v vtoroi polovine XIX – natšale XX v*, elektrooniline versioon: <<http://new.hist.asu.ru/biblio/derevnia2/5.html>> (14.11.2007); Šaidurov, "Rossiiskije nemtsõ na Altaje".

⁵¹ *Eestlaste majapidamised Tomski kubermangus 1916. a.* Elektrooniline andmebaas.

⁵² Šaidurov, "Rossiiskije nemtsõ na Altaje", 68.

⁵³ Šaidurov, "Rossiiskije nemtsõ na Altaje", 76–77.

Joonis 3. Anton Pundi perekond Zmeinogorski maakonna Estonia koloonias (Eesti Riigiarhiiv (ERA), f. 33, n. 2, s. 8483, Nr 3564).

jaandka ja Estonia külad muutusid ümbruskonna vene asulatele üsna kiiresti majanduslikeks magnetiteks, seda eriti kõiges loomakasvatusega seonduvas.⁵⁴ Koorelahutajate massiline kasutuselevõtmine Siberis soosis meiereide võrgu väljakujunemist. Selle tööstusega olid seotud mitmete eestlaste edulood. Eestlane Sander teenis ära “Siberi võikuninga” tiitli: koos vennaga avas ta Irkutskis piimasaaduste poe, varsti oli tal juba üle 20 juustukoja ja meierei. Jakutskis kuulus talle kaheksa suurt piimasaaduste poodi. Piimanduse ja meiereide olulisust kinnitasid ka Eesti ajalehtedesse jõudnud teated. Omi asundusest kirjutati, et “lehmad teenivad piima andmisega peremehele raha. Sellepärast püütakse lehmakarjasid suurendada ja hobusepidamist vähendada”.⁵⁵ Tara maakonna Uue-Karula külast teatati: “Ümbruses on suured piimaühisused, piima hinnad seetõttu head. [...] Võimeistrid on kõik eestlased.”⁵⁶ Ka Lembit Sirge loost loeme, et Zmeinogorski maakonna Pokrovski valla Estonia küla “peamine sissetulekuallikas oli piim, mis viidi külaelanike poolt ühiselt ehitatud meiereisse, kus valmistati võid”.⁵⁷

⁵⁴ Šaidurov, “Rol zapadnõhh natsionalnõhh menšistv”, 64.

⁵⁵ G. E. Luiga, “Veel Siberist”, *Postimees*, 15.09.1901.

⁵⁶ “Asunikkuide käekäik”, *Tallinna Teataja*, 15.11.1910, 2.

⁵⁷ Lembit Sirge, *Eesti rahvakild Siberimaal. Estonia küla arenguaastad* (Tallinn, 2004).

Seevastu jahvatusturul valitsesid konkurentsituult sakslaste moodsad veskid. Šaidurovi andmetel varustanud üks Barnauli maakonnas 1911. aastal ehitatud veski ümbruskonda jahuga veel 1950. aastatel. Muide, selline spetsialiseerumine võis mõjutada läbisaamist naabritega, eelkõige ümbruskonna venelastega. Saksa möldrid soovisid enesestmõistetavalt rohkem teenida ja jahvatasid kõikide soovijate vilja.⁵⁸ Eestlaste meiereidega olnud aga teistsugune lugu. Mõnel pool, kus igas eesti peres oli koorelahutaja, võtnud meiereid sisse ainult koort. Need venelased, kellele koorelahutaja veel tundmatu, pole sellest vahetegemisest aru saanud ja pidanud eestlasi tigidikeks, kes lihtsalt ei taha neid oma meiereidesse lasta. Teised jälle teadnud, et eestlaste endi lehmad lüpsavad ainult koort.

20. sajandi algul tekkis terve rida firmasid, mis hakkasid Siberis meierei-kooperatiividelt võid kokku ostma ja seda Euroopasse vedama. 1909. aastal oli Tomski kubermangus 2061 meiereid. Tatarskaja jaam, üks tähtsamaid või väljaveo jaamu, saatis 1909. aastal teele üle 2709 tonni koorevõid ja järgmisel aastal juba 3083,4 tonni; 1914. aastaks moodustas Siberi liha 58 protsenti kogu Peterburi turul müüdüd lihast.⁵⁹ Kõiges selles oli arvestatav osa ka eesti kolonistidel.

Siberi maakasutussüsteemid

19. ja 20. sajandivahetuse Siberi külade katastrikaardid näitavad radikaalseid muutusi maakasutuses, töökorralduses, tootlikkuses, tööviljakuses, aga lisaks sellele ka inimestevahelistes suhetes, olmes ja mentaliteedis.

20. sajandi algusaastail domineeris Siberis (nagu Euroopa Venemaalgi) kogukondlik maakasutus. Enne kolonistide saabumist mõõdeti sobivasse paika välja tulevase küla maad. Vastavalt paikkonna looduslikele oludele võisid need koosneda mitmekümnest või ka mitmesajast hingemaast.⁶⁰ Need mõõdeti välja kogu küla ühise maana. Kolonistid ise jagasid maad "ruutudeks" – nii nimetati maade mõõtmist kolmeks väljaks (tõstandiks), kusjuures iga väli jagati vastavalt meeshingede arvule perede vahel nõõrimaadeks. Iga pere pidi saama siilu väga heast, heast, keskmisest, aga ka kehvapoolsest maast. Need siilud olid kohati väga pikad. Sama õigluse printsiip nõudis maade regulaarset ümberjagamist. Siberis, võrreldes Euroopa-Venemaaga tehti seda küll harvemini ja ümberjagamine haaras

⁵⁸ Šaidurov, "Rol zapadnõhh natsionalnõhh menšistv", 66.

⁵⁹ Beljanin, *Stolõpinskaja pereselentseskaja politika*, 139.

⁶⁰ Hingemaa oli perekonna iga meesliikme kohta eraldatav maa. Eestlaste asualadel varieerus ametlik hingemaa suurus 12–16 ha ümber.

vaid kõige hinnalisemaid või ihaldatumaid kõlvikud. D. Beljanini andmetel toimusid ümberjagamised Tomskimail 19. sajandil iga kümnekonna, 20. sajandi algul aga kohati juba 3–5 aasta järel.⁶¹ Selline maakasutus suures osas oluliselt sõitudele ja vedudele kulunud aega (põllud võisid asuda külast või üksteisest üsna mitme, heinamaad aga kümnete verstade taga), ei soosinud erinevate põllukultuuride kasvatamist ega ka maaparandust.

Üsna sarnane maakasutus oli ju kuni paar inimpõlve varem ka Eestis valitsenud. Tarvastust pärit kolonistidel oli selline õppetund veel oma kodumaalt lahkumise ajast värskest meeles. Sealses Kuressaare kroonumõisas oli osa talusid ligi poolsada aastat tagasi arrondeeritud ja siis krunti aetud, aga 14 peret jätkasid “küla viisi” ehk kogukondlikku maakasutust. 1898. aastal kaebasid viimased Peterburisse saadetud palvekirjas, et on iganenud maakasutusviiside tõttu viletsusse langenud. Nende naabruses olid talupojad oma põllud ja heinamaad kividest koristanud ja “muidu paremaks teinud”, krundi keskele uued ajakohased majapidamishooned ja teed ehitanud ning omasid juba isegi metsatukakesi. “Kõike seda meie ei saa, sest maa ei ole ühe majapidamise käes, vaid jagatakse igal aastal ümber”, kaevati kirjas.⁶² Kodumaa kogemuse tõttu oli kogukondliku maakasutuse juurde tagasipöördumine valdavale osale eestlastest kolonistidele täiesti vastuvõetamatu.

Siberi vanakülades⁶³ oli alternatiivseks maakasutuse vormiks saimka (*zaimka*). See oli külast eemal, mõnikord paarikümne versta taga asuv hajatalu. Üksikpere, kes hajatalu rajanud, oli praktiliselt selle täielik valdaja ja kellelgi teisel polnud sinna asja. Isegi siis mitte, kui peremees ise seda parajasti ei kasutanud. Suured hajatalud olnud üsna mõisa sarnased. D. Beljanin räägib hajataludest, kus oli sadu tiinusid maad ja peeti väga suurt karja.⁶⁴ Ka köster-kooliõpetajana Siberis teeninud G. Luiga seletab, et “saimkaks nimetatakse Siberis üksikult küladest eemal seisvaid talusid, umbes kodumaa mõisate taolisi”.⁶⁵

Siberi hajatalude tekkelugudes on sarnaseid jooni meiegi asustuslooga. Eesti 1830.–50. aastate katastrikaartidelt on huvitav lugeda, kuidas külade nõõrimaade taha, senistele ale- ja kütisemaadele, tekkisid väikesed hajatalud. Need asusid mõneti kehvatel maadel, kuid tänu oma kompaktsusele omasid ka suuri eeliseid.⁶⁶

⁶¹ Vt Beljanin, *Stolõpinski kaja peresentšeskaja politika*, 15.

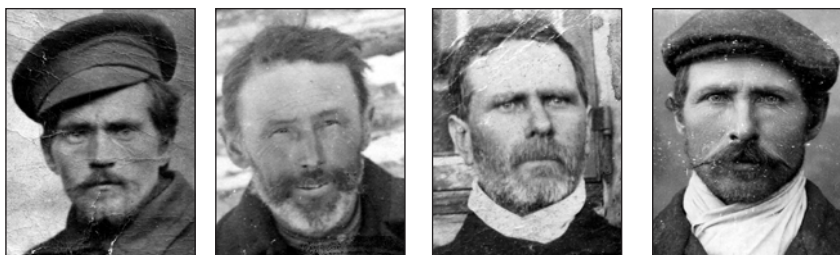
⁶² RGIA, f 396, op. 1, d. 1412, l 1–2 ob.

⁶³ Vanaküladeks kutsuti Siberis 20. sajandi algul enne massilise koloniseerimise algust tekkinud külasid.

⁶⁴ Beljanin, *Stolõpinski kaja peresentšeskaja politika*, 14.

⁶⁵ G. E. Luiga, *Vägivallamaa* (Tallinn, 1922), 114 (joonealune kommentaar).

⁶⁶ Vt Aadu Must, *Eestlaste perekonnaloos allikad* (Tartu, 2000), 278–279.

Joonis 4. Johannes Allamets, Jüri Luhtein, Ado Peltsmann ja Jüri Tensuda Ojašinski valla eesti hajataludest. (ERA, f. 33, n. 2, s. 8486, nr 4050; f. 33, n. 2, s. 8490, nr 4841, 4852, 4859).

Siberis ale- või kütisemaade vahefaasist ei räägitud ja hajatalud ise asusid külast veel kaugemal kui Eesti omad. Nende asutamise lood meenuvad pigem Hendrik Sepa kirjeldusi Saarde kihelkonna hajatalude tekkest, kus mees läks kirve ja labidaga metsa “saadu tegema”, raadas sobiva maalapi, millest hiljem kujunes hajatalu (Mardisaadu, Jurnasaadu, Hansusaadu või muu iseloomuliku nimega).⁶⁷ Siberi hajatalude puhul oli “saadu” asemel saimka. Niisuguste hajatalude osakaal põllumaade üldpinnast oli siiski tagasihoidlik.

Üheks Siberi eripäraks oli laialt levinud maade omavoliline haaramine. Teoreetiliselt oli Siberis võimalik rakendada erinevaid maakasutuse süsteeme. 1889. aasta 13. juuni seadus andis kolonistidele vabaduse maakorralduse osas valikuid teha.⁶⁸ Ümberasujate kogukond võis 2/3 hääletenamusega otsustada, kas rakendatakse maade individuaalse või kogukondliku ühiskasutuse süsteemi. Ent maade lahku mõõtmiseks puudus esialgu institutsionaalne tugi. Ka maakasutuse õiguslik regulatsioon oli Siberi kubermangudes nõrk. Kõrvuti olid vanakülade ja kolonistide maad, kabineti- ja kroonumaad, natukene eramaad ja sekka isegi aadlike valdusi. Maade õigusliku külje osas olid Siberi ametiasutused hästi ettevaatlikud.

Nii juhtuski, et õiguse teooria ja reaalne praktika olid pahatihti erinevad asjad. Kuni koloniseerimispiirkondades leidus piisavalt vaba maad, vohas nende omavoliline haaramine ja söödimajandus. Kuna väetamist ei tuntud, jäeti osa põlde aastateks puhkama.⁶⁹ Maa-haaramisel põhinev

⁶⁷ Vt selle kohta nt TÕ Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond (TÜR KHO), f. 51, s 58–60.

⁶⁸ *Polnoje Sobranije Zakonov Rossiiskoi Imperii*, III, T. IX, 1889 (SPb, 1891), № 6198, 535–538.

⁶⁹ I. I. Voronov, *Krestjanskoje pereselenije i zemleustroistvo v Minussinskom ujezde na rubeže XIX–XX vv.* Avtoreferat dissertatsii na soiskanije utšonoi stepeni kandidata istoritšeskih nauk (Krasnojarsk, 2004), 18.

maakasutus tõi kaasa selle, et massilise koloniseerimise alguseks (1906) oli Tomski kubermangus ühe meeshinge kohta keskmiselt 43,7 ha künnipõldu, Jenissei kubermangus 35 ha. Euroopa Venemaal samal ajal 3,2 ja Valgevene aladel 2,6 ha.⁷⁰

Valdav osa eesti ja läti kolonistide üksiktaludest rajati esialgu omavoliliselt haaratud maadele, sest ametlikus korras oli selleks väga raske luba saada. Põllumajandusministeerium väitis, et selline isevoolu kujunenud asustus soosis küla esimesi asukaid, aga ahistas hilisemaid saabujaid ning vähendas kokkuvõttes oluliselt piirkonna asustuspotentsiaali. Esmaasukad haarasid ju viljakamad ja ka muus mõttes sobivamad alad, aga nende vahele jäänud maalapid polnud kaugeltki sama atraktiivsed. Pealegi ei sobinud need oma suuruselt, konfiguratsioonilt ega kvaliteedilt uute majapidamiste rajamiseks ning jäid hoopis tühjaks.⁷¹ Üsiktalude süstemaatilist väljamõõtmist pärssis esialgu maamõõtjate nappus. Nii puhkesid siinseal ikka ja jälle omavolilistest maadehõivamisest põhjustatud tülid.

Maa-haaramise praktikat ei saa siiski seostada ainult hajatalude rajamisega. Ka kogukondliku maakasutuse puhul tuli ikka ette, et teatud hulgale kolonistidele välja mõõdetud maadest haarasid esimesed saabujad 40 tiinu nina peale, viimastele jagus läbi häda vaid 10.⁷²

20. sajandi algul tõusis Siberis teravalt päevakorrale uute ökonoomsemate maakorraldamise viiside rakendamine. Senise kogemuse põhjal pidasid riigivõimud kõige produktiivsemateks üksiktalusid, mille puhul kõik ühe pere kõlvikud on (enam-vähem) ühte krunti aetud ja hooned asuvad nende keskel. Siberis olid üksiktalude rajamise surverühmaks eesti, läti ja saksa talupojad. Seda nii oma soovide kui ka stiihilise eeskujuga. Just sellist maakasutust imetles I. Sosnovski 1899. aastal Tara maakonnas: "Kogukonna kasutusse jäävad ainult metsad, karjamaad ja ülearune vaba maa. Majapidamised, põllud ja heinamaad lähevad aga kruntide viisi peredele pärilikku kasutusse".⁷³ Üsiktalus oli talupoeg oma maade tõeline peremees, ei sõltunud teiste külvikordadest ega pidanud kasvatama naabritega samu kultuure. Ka maaparandus oli üksiktalu puhul tulemuslikum. 1903. aastal ilmunud entsüklopeedias lisatakse üksiktalu eeliste nimekirja veel suur aja kokkuhoid igasugustel sõitudel ja võimalus kaasas käia tehniliste uuenduste ja turukonjunktuuri muutustega. Samas kurdeti laialipaisatud üksiktalude asukate koolikorralduses tekkivate raskuste üle.⁷⁴

⁷⁰ Beljanin, *Stolõpinskaja pereselentseskaja politika*, 22.

⁷¹ *Obzor rabot*, 5.

⁷² Vt nt Beljanin, *Stolõpinskaja pereselentseskaja politika*, 43.

⁷³ *Opisanije pereselentseskih poselkov*.

⁷⁴ *Entsiklopeditšeskii slovar*. Tom XXXVIIa (S.-Peterburg, Brogkautz & Jefron 1903).

Joonis 5. Siberi maamõõtja teel tööle. Novosibirski Oblasti Ajaloomuuseumi Fotokogu.

Eesti ajaloost teame, et talude kruntiajamine, millega kaasnes hoonete külast välja vedamine, tekitas kohati pahameelt ja vastuseisu. Valdavas osas Siberi vene külades jäigi see barjäär ületamata – küla lõhkumine üksiktaludeks olnud vene talupoegadele psühholoogiliselt vastuvõetamatu. Pere põllumaad mõõdeti küll (enam-vähem) ühte tükki, ent eluhood jäid küllasse, endisesse paika. Nii tekkisid lahktalud. Sellise maakasutusviisi negatiivseks jooneks loeti suuri vahemaid – mõne pere põllud jäid kodust 5–7 km kaugusele.

Maade kruntiajamise algus

Pärast Suure Siberi Raudtee käivitumist ja Läänekubermangude kolonistide massilist voolu Siberi avarustele tõusis märgatavalt nõudlus üksiktaludeks väljamõõdetud maade järele.⁷⁵ 1899. aasta juunis teavitas Põllumajanduse ja Riigivarade ministeerium probleemi tõsidusest Siseministeeriumit.⁷⁶ Järgmise aasta oktoobris analüüsis värskelt ametisse nimetatud Irkutski kindralkuberner A. I. Pantelejev üksiktalude väljamõõtmise eeliseid ja arutas,

⁷⁵ *Obzor rabot*, 5; RGIA, f. 391, op. 5, d. 813, l. 28jj.

⁷⁶ RGIA, f. 391, op. 2, d. 540, l. 5.

kui palju peaks selleks sobivat maad eraldama.⁷⁷ Tomski kuberner S. A. Vjazemski teatas 4. novembril 1900 telegrammis siseministeeriumile, et vajab järgmisel aastal üksiktalude väljamõõtmiseks hädasti uusi maamõõtjaid.⁷⁸ Üksiktalude rajamist toetas ka Tobolski kuberner.

1902. algasid sisemised reguleerimistööd Tobolski kubermangu Tara maakonnas, 1896. aastal asutatud Suur-Selimis (kus eestlaste ja lätlaste vahel maade pärast toimunud kaklusi Sosnovski oma aruandes kirjeldas). Küla koosnes 211-st jaosmaast. Maakorraldustööde ajaks elas seal 76 perekonda, kusjuures esimesed 43 olid asunud üksiktaludena nii, et nende vahele jäävatele aladele ei olnud võimalik terviklikke majapidamisi rajada. Ülejäänud 33 peret jagasid künnipõllu jaosmaadeks, aga muud kõlvikud jätsid ühiskasutusse. Nende kahe asunikerühma vahel puhkesid alatasa arusaamatused. Olukorda komplitseeris seegi, et neil esimestel ei olnud nõutud 2/3 häältega vastuvõetud maade jagamise otsust. Lahendust nähti täielikus üleminekus üksiktaludele. Paraku selgus, et läheduses ei olnud piisavalt maad, et uute talude väljamõõtmisel saanuks esmaasukate majapidamised endisele kohale jätta. Algas tülikas maade vahetus, sh ka naabrus asuvate Bobrovski kroonumaadega. Küla jagunes kaheks (eesti ja läti külaks, nagu ka Sosnovski oli vajalikuks pidanud) ning “kogukondlaste” kõige väärtuslikumad künnimaad küla lähedal jäidki ühiskasutusse.⁷⁹

Stolõpini reform: kurss üksiktalude rajamisele

Stolõpini reformi käivitumise ajaks olid riigivõimude eelistused juba selgelt välja kujunenud. Üksiktalude väljamõõtmiseks otsustati luua eraldi maamõõtjate partiid, kujundati välja vajalik rahastamismudel.⁸⁰

Ilmekalt väljendub riigi maakorralduspoliitika ümberasumise peavalitsuse 1908. aasta 31. märtsi ringkirjas. Sellega algas üksiktalude väljamõõtmise teine etapp. Maamõõtjate töö keskseks ja Siberi tulevikku kujundavaks missiooniks pidi saama talupoja “oma valdustele võimalikult lähedale viimine”. See oli selge korraldus üksiktalude eelistamisele – talupoja hooned tuli planeerida talle ühte tükki mõõdetud kõlvikute keskele!⁸¹

⁷⁷ RGIA, f. 391, op. 2, d. 540, l. 51.

⁷⁸ RGIA, f. 391, op. 2, d. 540, l. 59.

⁷⁹ *Obzor rabot*, 13. Seda, et kujunenud kahest külast ühes elasid eestlased, teises lätlased, ülevaade ei maini.

⁸⁰ *Obzor rabot*, 6.

⁸¹ *Sbornik zakonov i rasporjaženii po pereselentšeskomu delu i pozemelnomu ustroistvu v gubernijahh i oblastjakh Aziatskoi Rossii (po 1. avgusta 1909 g.)* (SPb, 1909), 374–376.

Laialdaste maamõõtmis- ja korraldustöödega üritas valitsus pidurdada maadehaaramist ja parandada ka varasemaid vigu, tihendada senist asustust.⁸² Ihaldusväärsemad maad paiknesid raudtee lähedal, kus konkurents oli eriti tihe. Siin mõõdeti üksiktaludeks tagasihoidliku suurusega maatükke, kus maastikku lõhestasid jõekeste-ojade orud, mis omakorda said looduslikeks piirideks taludele. Väga oluliseks asustust kujundavaks mõjuriks oli joogivee olemasolu. Sellest lähtuvalt planeeriti hooned pesakondadena ja krundid varustati talude piiridele rajatud kaevudega. Jõgede-ojade kallastel asetsesid krundid paralleelselt, jõeke oligi vee allikaks.⁸³ Just sellistele uutele asualadele pihustusid arvukad väiksemad eesti talupoegade rühmad.

Üleminek kogukondlikult maakasutuselt üksiktaludele pidi toimuma valdava osa kogukonna liikmete nõusolekul. Seepärast kuulutatigi koloniseerimisametkonna prioriteetseks tööks nende nõustamine õige maakasutussüsteemi valikul. Tuli selgitada, millised alad sobivad kogukondlikuks maakasutuseks, millised üksiktaludeks. Samasugused suunised kanti ka koloniseerimispiirkondi tutvustavatesse teatmematerjalidesse ja ametnikud pidid arvestama neid soovitusi uusasukate laialipaigutamisel.

Kolonistide mõjutamine ja otsuse langetamine oli pikk ja keeruline protsess. Esmalt pidid kogukonna usaldusisik ja maamõõtja koostama maakorralduse projekti. Seejärel tuli see kolonistide täiskogu poolt 2/3 häälteenamusega heaks kiita. Siis kinnitas selle vallavalitsus, siis maakonna talurahvaülem. Too pidi isiklikult kohale sõitma, lahendama ilmnendud erimeelsused, koostama vastava akti. Proteste ja kaebusi sai esitada täiskogu koosolekul ja veel kolme kuu jooksul pärast seda. Esimeseks apellatsiooninstanttsiks oli maakondlik talurahvaülemate kogu, mis pidi kontrollima projekti vastavust seadustele. Samas nenditi, et sisuliste probleemide lahendamiseks ei jätkunud tollel kogul pädevust, sest maakorralduse spetsialiste nende hulgas polnud. Vahepeal sai välitöödeks sobilik aastaeg otsa. Projekti realiseerimiseni jõuti alles järgmisel aastal. Siis sai maamõõtja vastavad tähised maastikule maha märkida ja talurahvaasjade ülemusele tulemustest ette kanda.⁸⁴

Asi läks päris pingeliseks 1906.–07. aastal, kui ümberasumisjaoskondades segunesid erinevate piirkondade uusasukad, kellel olid erinevad maaharimise tavad. Kokku võisid sattuda nt ukraina talupojad, kellel küla oli koos ja maad lahus, Balti kubermangude ümberasujad, kellele olid

⁸² Voronov, *Krestjanskoje pereslenije*, 18.

⁸³ *Obzor rabot*, 10.

⁸⁴ *Obzor rabot*, 8–14.

omased üksiktalud, ja Venemaa sisekubermangude talupojad, kes pidasid ainuvõimalikuks maa kohest "ruutudeks jagamist". Või siis Minski kubermangu rahvas, kelle soovidest eestlased üldse ei pruukinud aru saada. Mõnede arvates tuli lahku mõõta õuemaad, teised tahtsid üksiktalusid, kolmandad soovisid veel mingeid omamoodi moodustisi. Kui siis veel selgus, et sama pindalaga põllumaad ei pruugi sugugi ühe ja sama viljakusega olla, oli suur tüli majas. Eesti kolonistide vana-vanaisadele tuntud taalriväärtuse süsteem, mis arvestas nii kõlvikute suurust kui kvaliteeti, oli Siberis tundmatu.

1907.–09. aastal Siberi maakorralduses toimunud murrangust on Vene impeeriumi Ümberasumise valitsus ning Maakorralduse ja ja Põllunduse peavalitsus koostanud põhjaliku ülevaate ning selle eraldi raamatuna välja andnud.⁸⁵ Ülevaate autoreid huvitas maakorralduse areng. Vaadeldavate külade talupoegade rahvus oli nende jaoks tähtsusetu. Selles suhtes olen pidanud raamatus esitatud andmeid teiste allikate abil täiendama.

Ülevaatest selgub, et esimesest 126 avaldusest, milles taotleti külasistest maakorraldustööde läbiviimist, hindas koloniseerimisametkond realiseeritavaks vaid kuus. Ülejäänute esitajad polevat aru saanud, mida see propageeritav üksiktalu-viisi majapidamine üldse endast kujutab.⁸⁶ Peatume järgnevalt edukatel külade maakorraldustöödel.

Tomski maakonna Karpõsaki valla Borovuška küla "lätlased" olid palunud oma küla maad üksiktaludeks mõõta juba 1907. aastal.⁸⁷ Siinkohal peal märkima, et tegelikult elasid Borovuškas küll eestlased, aga kuna nad ei tulnud Siberisse mitte Eestimaa, vaid Liivimaa kubermangust ja mõned hoopis kusagilt Venemaalt (nt Andres Villo, Karl Kasper ja Jaan Lõokene olid saabunud Tobolski kubermangust, Karl Unt, Anton Grahv ja Andres Krüger Pihkvamaalt, Jaan Kruusmägi Stavropolist jne⁸⁸), said neist ametlikes kirjades lätlased (see on ka ainuke kord, kus asukate rahvus tolles ülevaates jutuks tuleb).

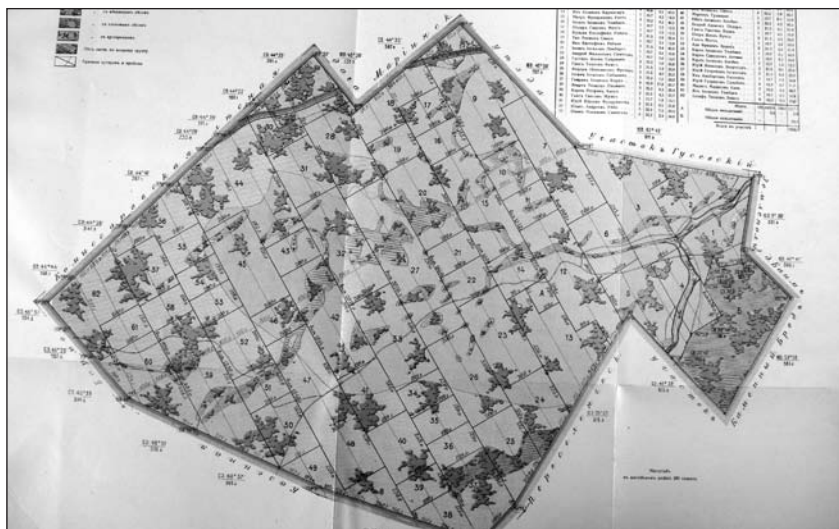
Borovuška kolonistid nõudsid, et maamõõtja jagaks küla maa taludeks mitte ainult pindala, vaid Liivimaa tavade kohaselt ka kvaliteeti arvestades. 1907. aastal töödega siiski lõpule ei jõutud. Kuna raha oli vähe, lootsid peremehed osa tööst oma jõududega ära teha. 1909. aastal taotlesid nad toetust maamõõtja palkamiseks ning küla taludeks jagamine viidi korra-

⁸⁵ *Obzor rabot.*

⁸⁶ *Obzor rabot*, 11.

⁸⁷ *Obzor rabot*, 22.

⁸⁸ *Eestlaste majapidamised Tomski kubermangus 1916. a.* Elektrooniline andmebaas.

Joonis 6. 1910. aasta Siberi maakorraldustööde edusammudest jutustavas raamatus trükiti ära Malkovski küla kaart. Eksplikatsioonis esitatud nimed näitavad, et tegemist oli eestlastega (*Obzor rabot*, kleebis II).

likult lõpule. Borovuška maakorraldussüsteem sai teistele ümbruskonna küladele heaks eeskujuks.⁸⁹

1909. aastal toimusid maakorraldustööd Tomski maakonna Jurjevski külas, mis koosnes 84 jaosmaast. Andmebaasist näeme, et seegi oli eestlaste küla, esmaasukate seas on kirjas Jaan ja Jüri Vedro Rakvere vallast, Peeter Pung Võrumaa Loosi vallast jt eestlased.⁹⁰ Pooled majapidamised mõõdeti üksiktaludeks, teine pool lahktaludeks. Töö läks maksma 335 rubla ja 94 kopikat.⁹¹

1908. aastal jagati üksiktaludeks Tomski kubermangu (praegu Kemerovo oblastis) Mariinski maakonna Verhne-Tšebulinski vallas asunud 133 hingemaaga Malkovski küla.⁹² Maade suuruseks oli 1808 ha. Kokku oli külas sel ajal 62 peremeest. Seegi oli eestlaste küla. Raamatus ära trükitud kaardi servalt ja põllumajandusloendist leiame peremeeste nimed: Kondrati Tuvikene, Mihkel Kraav, Kustas Lepik, Juhan Pöder, Hans Saarmann, Hendrik Lõhmus, Kusta Mets jne.⁹³ Eestlastest kolonistide soovil

⁸⁹ *Obzor rabot*, 22.

⁹⁰ *Eestlaste majapidamised Tomski kubermangus 1916. a.* Elektrooniline andmebaas.

⁹¹ *Obzor rabot*, 24.

⁹² *Obzor rabot*, 28.

⁹³ *Eestlaste majapidamised Tomski kubermangus 1916. a.* Elektrooniline andmebaas.

pidid maa kvaliteedi määrama ja tööde juures viibima küla poolt esitatud volinikud. Maa tuli jagada paralleelseteks tükkideks, kusjuures iga tüki laius tuli määrata erilise kogukondliku kokkuleppega. Tükkide järjekord tõmmati liisuga. Nagu maakorralduse plaanist näha (vt joonis 6), on kaks maatükki, üks 5,5, teine 80 ha, jäetud üldisesse kasutusse. Ülejäänud maa on jagatud ca 100 m laiuste tükkidena taludeks.⁹⁴

Veidi hiljem toimusid maakorraldustööd ka Mariinski maakonna suurtes eesti küldes, vastavalt 201 ja 212 hingemaaga Medodatis ja Liliengofis. Ka Liliengofis viidi pooled majapidamised külast välja, üksiktaludeks, teine pool sai küll individuaalsed jaosmaad, aga hooned jäeti kokku nende senisesse paika.⁹⁵

Jenissei kubermangus esitasid esimesena maakorralduse avalduse Kanski maakonna Troitski küla talupojad (arhiiviallikate järgi olid nad pärit Võrumaa Kahkva, Röpina ja Möniste vallast). Selle küla lepingud olid veelgi detailsemad kui Tomskimail praktiseeritud (notariaalne leping maamõõtjaga, talle palga maksmise kord ja tähtjad; nähti ette maade hindamine mitte ainult pindala, vaid kodumaa reeglite kohaselt pindala ja kvaliteedi järgi; väljamõõdetud talude jagamine liisuga või olemasolevat paiknemist säilitades jne).⁹⁶

1909. aastal mõõdeti huutoriteks eestlaste Široki-Log ehk (Tarvastu järgi nime saanud) "Tarvatskoje" kogukond. Septembris-oktoobris 1909 lõpetati Široki Logis piiride mahamärkimine ja mustandkaartide koostamine. 28. juunil 1809 kinnitasid peremehed 95 protsendi poolthältega maade üksiktaludeks jagamise otsuse. Sooviti, et maamõõtmise käigus säilitataks võimalusel hoonete senine paiknemine (haaratud maadel leidis nii üksiktalusid kui kogukondlikku maakasutust). Peeti võimalikuks, et vajadusel võib osa maast vastu Imbeži-Ostrovi jaoskonda (kus samuti asusid eestlaste külad) jääda ka ühiskasutusse. Samal päeval otsustati kroonult maakorraldustöödeks 556 rubla abi küsida. Aasta lõpuks oli projekt valmis ja 3. veebruaril 1910 esitleti seda kogukonnale.⁹⁷

Seega hoogustusid 1908.–09. aastal Siberis maakorraldustööd, mille eesmärgiks oli seni kogukondliku maakasutusega külade üksiktaludeks jagamine. Selles valdkonnas saavutatud edusammud võeti kokku Peterburis ilmunud ametlikus ülevaates. Lähemal vaatlusel selgub, et suurema osa esiletõstetud külade rahvastikust moodustasid eesti kolonistid.

⁹⁴ *Obzor rabot*, 32.

⁹⁵ *Obzor rabot*, 27.

⁹⁶ *Obzor rabot*, 35.

⁹⁷ *Obzor rabot*, 37.

Enne Esimest maailmasõda täheldati Siberis üksiktalude arvukuse ja osakaalu olulist kasvu. Ainuüksi Tomski oblasti kolmes, Tomski, Kuznetski ja Mariinski maakonnas mõõdeti täiendavalt välja 1491 üksiktalu.⁹⁸ Kõigis neis maakondades elas arvukalt eestlasi. Talu keskmiseks suurusks oli 73,2 ha, sellest u 65,5 ha kasulikku maad. Taluviisi maaharimist toetasid jõukamad talupojad, kes lootsid nii oma majapidamisi paremini edasi arendada. Mõneti üllatavalt hääletasid kogukonna maade taludeks jaotamise poolt üha meelsamini ka küla kehvikud. Nende motiiv oli veidi teine – kui oma tükk käes, oli võimalik see maha müüa. D. Beljanin kirjutab, kuidas üks mees saanud 30 rubla eest neli hingemaad, teisele läinud kolm jaosmaad maksuma viina.⁹⁹

Huutorite väljamõõtmisel saavutatud edu üheks põhjuseks loeti edu hüdrotehniliste tööde osas – kroonu kulul hakati ehitama sügavaid kaevusid, mis olevat võimaldanud välja mõõta oluliselt rohkem talusid.¹⁰⁰

Oli ka tagasilööke. Juhtunud sedagi, et Balti kubermangudest pärit kolonistid läksid Siberis tagasi kogukondliku maakasutuse juurde – just esimestel rasketel aastatel pakkunud see süsteem enam naabrite tuge.¹⁰¹ Suuri probleeme oli ka kvalifitseeritud maamõõtjate leidmisega.

Üksiktalud püsisid Siberis 1930. aastateni. Siis toimus asulate koondamine kolhoosiküladeks. Nõukogude elulaadile võõrad üksiktalud veeti küladesse kokku või lammutati.

Kolonistid ja riigi abi

Stolõpini reformikava nurgakiviks oli tõdemus, et Siber tõuseb õitsvale järjele ainult siis, kui talupoegade tubli tööga käib kaasas tugev riigipoolne toetus. Stolõpini koloniseerimispoliitikat uurinud D. Beljanin väidab, et enne 1906. aastat olnud kolonistide toetamise süsteem kaootiline. Valitsenud seisukoht, et toetust tuleb maksta neile, kes on hädas. “Häda” hindamiseks olid palvekirjad ja vallavalitsuse tunnistused, mis olnud pahatihti subjektiivsed. Alates 1906. aastast sai toetusest aga üldine arenguabi.¹⁰²

Eesti kolonistidele makstud toetuste protokollidest nii reljeefset murrangut küll ei ilmne. Ka varasemad toetused ei jäta ainult hädaliste abistamise muljet. Pigem oli tegemist laustoetuste ja halli võrdsustamisega – kõigile maksti võrdselt. Näiteks 1895.–97. aastal Zolotaja Niva külla saabunud

⁹⁸ Beljanin, *Stolõpinski pereselentseskaja politika*, 86.

⁹⁹ Beljanin, *Stolõpinski pereselentseskaja politika*, 105.

¹⁰⁰ *Obzor rabot*, 10.

¹⁰¹ *Obzor rabot*, 6.

¹⁰² Beljanin, *Stolõpinski pereselentseskaja politika*, 46.

pered (kokku 24) said (kahe erandiga) 30 rubla toetust.¹⁰³ Sama ühtlaselt igavad on Tomski kubermangu abiprotokollid. Kui uusasukate arvu ja eelarve suhe oli soodus, said kõik pered 30, halvematel aegadel 20 või 15 rubla toetust.¹⁰⁴ Erandiks oli vaid 1901. aasta maist pärinev Mariinski maakonna Podjelniki küla protokoll, kus 17 eesti perele maksti seitsmes erinevas mahus toetusi.¹⁰⁵ Küll on Stolõpini reformi ajal raha järk-järgult juurde tulnud ja 19. sajandi lõpu 15-rublased abirahad kasvavad enamasti poolesajale rublale pere kohta.

Kõige jõulisemalt mõjutas eesti kolonistide elu 1909. aasta 19. aprilli seadus.¹⁰⁶ Sellega loodi Siberi ettevõtluse arendamise sihtkapital, mis rahastas projektipõhiselt koloniseerimispiirkondade infrastruktuuri väljaarendamist ja ettevõtluse edendamist. Need projektid ei olnud piiratud taotleja tiinude või hingede arvuga – hinnati projekti kvaliteeti. Raha võis saada tagastatava või ka tagastamatu abi vormis. Seda sai kasutada nt hüdrotehnilisteks töödeks (niisutus, kuivendus), teede ja üldkasutatavate hoonete ehitamiseks, tuletõrjevahendite hankimiseks, põllumajandusliku ettevõtluse arendamiseks, aga ka maakorraldustöödeks.

Siberi eestlased olid agarad ja edukad projektide kirjutajad. Peatuk-sin lähemalt 1910. aastal Tomski oblasti Mariinski maakonna Linda küla talupoja Martin Tõnissoni poolt esitatud tellise- ja potivabriku projektil, milles olid olemas kõik eduks vajalikud komponendid ja sellisena seati see teistelegi eeskujuks.¹⁰⁷

Taotleja alustas turu-uuringutest. Ümbruskonnas seni ühtki tellise-tehast polnud. Polnud ka põllukive. Telliste laevaga linnast kohalevedu oli kallis. Telliseid arvati vaja minevat kolonistide elamute rajamisel. Lisa-argumendiks toodi koolimaja ehitustööde algus oma külas, aga samuti naabrite juures Kalinovskis. Turuproгноos oli seega lootustandev, kuid ei pruukinud sellegipoolest veel piisavalt esinduslik olla. Võibolla just see-pärast lubas Tõnisson oma vabrikus ka savist potte, kausse, taldrikuid ja tasse toota. Lubati ka laste tarvis keraamilisi nukke valmistada. Nagu näeme, osati arvestada väga erinevate huvigruppide vajadustega.

Projekti mõju ümbruskonna arengule ei seisnenud vaid ehitustege-vuse edendamises. Nagu projektis kirjas, pidid nii hügieeni kui tervis-hoiu aspektist kasulikumat keraamilised nõud talupoegade majapidamis-
test välja tõrjuma puust toidunõud.

¹⁰³ GAT, f. 335, op. 1, d. 78, l. 46 ob–50.

¹⁰⁴ Vt nt GATO, f. 3, op. 46, d. 310, 368, 481, 621, 929.

¹⁰⁵ GATO, f. 3, op. 46, d. 747, l. 19 ob.

¹⁰⁶ *Sbornik zakonov*, 34–35.

¹⁰⁷ GATO, f. 239, op. 8, d. 46.

Ettevõtte pidi suurendama elanikkonna tööhõivet – vabrik tegutseks kibedate põllutööde vaheajal, mil kolonistidel oli raske lisateenistust leida. Toorainebaas oli tagatud – sobilikku savi olevat ümbruskonnast raske leida, ent just Tõnissoni krundil olevat üks väga hea leiukoht. Isegi vajalike kutseoskuste olemasolu tõestas Tõnisson ära – ta olnud noores põlves kodumaal poti-setu sulane ja pannud hästi tähele, kuidas asi käib. Ehitusmaterjal oli varutud. Küte ka. Punkti pani kohaliku külakogukonna käendus. 4. märtsil 1911 kiitis kubermangu komisjon projekti heaks.¹⁰⁸

Tomski kubermangu rännanud eestlaste kõige mahukam projekt oli Medodati veehoidla. Kui eestlased 1907. aastal Medodati külla saabusid, hakkasid nad vana harjumuse kohaselt kaeve kaevama, kuid ainult kaevamise rõõm neile jäigi – vett nad ei leidnud. Neis paigus on vesi 30–40 meetri sügavusel, vahel veelgi sügavamal.¹⁰⁹ Kohalikud elanikud räägivad, et aastakümneid hiljem, juba kolhoosikorra ajal, tulnud koguni 70 meetri sügavune kaev kaevata.¹¹⁰ Sügisel, kevadel ja suvel kasutati jõekese vett. Selleks olid süvendatud veevõtu kohad. Oli ka üks kaev. Talvel jõekene külmus, veevõtukohad ja kaev jäid kuivaks ning vee saamiseks pidid asukad lund sulatama. Proovikaevamised näitasid, et 24 m sügavusel vett veel polnud.¹¹¹ Nii jäi küla veega varustamiseks vaid üks lahendus – ehitada taigajõekesele tamm ja rajada veehoidla.

Veehoidla rajamiseks koostati oma aja kohta suurejooneline projekt. Mullatööde mahuks arvestati 11 395 m³, hoidla veehulgaks 126 230 m³. Väiksemat polnud mõtet ehitada, sest see külmunuks talvel läbi. Projekti kuludeks küsiti riigilt 6857 rubla. See oli oma aja kohta väga suur raha, kuid projekt kinnitati.¹¹²

Veehoidla ehitusel leidis rakendust kogu küla. Väljakaevatud muld veeti hobuste ja kandraamidega külast veidi allavoolu, kus kerkis paisu muldkeha. “Tamm koosnes kahest palkseinast, mille vahe täideti mullaga”, jutustasid küla vanemad elanikud. Esmalt võeti maha jämedad männid. Need saeti pikkadeks pakkudeks – igaüks neli meetrit pikk. Otsad teritati ja pakud rammiti maasse. Konstruktsioon sai tugev ja tamm muljetavaldav: tammi harja laius oli 4–5 meetrit, tammi pikkus 360 meetrit. Tammil olid ka lüüsid ja vajadusel sai liigse vee hõlpsasti alla lasta. Sellega oli küla vee-

¹⁰⁸ GATO, f. 239, op. 8, d. 46, l. 4.

¹⁰⁹ J. Martõnenko, “Vospominanija o Medodate”, *Zavetõ Iljitsša*, 6.11.2004, 2 [Tomski oblasti Pervomaiski rajooni ajaleht].

¹¹⁰ Autori intervjuu Karl Ehlvestiga. Tomski oblast, Pervomaisk. 23. juuni 2005 (üleskirjutus autori valduses).

¹¹¹ GATO, f. 239, op. 4, d. 11, l. 9.

¹¹² GATO, f. 239, op. 4, d. 11, l. 2, 50b, 90b.

probleem lahendatud.¹¹³ Küla hakkas kaunistama ligi 11 ha suurune veepeegel. Tammi hari sai Medodati rahva armastatud promeneerimise kohaks. Veehoidla äärde ehitati kiik, siin peeti jaanituld ja teisi rahvapidusid.

Sihtkapitali toel kerkisid eesti kolonistide külla koolid,¹¹⁴ ühiskondlikud hooned, arendati infrastruktuuri. Külakoolide ehitamise toimikutest jäi silma Liliengofi projekt. Sihtkapitali abirahadega ja ilma rahvahariduse ministeeriumi toeta ehitati uus kena koolihoone. Kroonu abi ja külarahva entusiasm andsid väga hea sünergia. Kuna tööd olid kvaliteetsed, raha kulutamine kokkuhoidlik ning ka kõik paberid korras, avas see rohelise tee Liliengofi meeste järgmiste projektide rahastamiseks.¹¹⁵

Loomulikult tuli ette ka tagasilööke. Isegi Liliengofi meestel. Projektid ei pruukinud ju viletsad olla, ent kavandatu pidi vastama kohalikele oludele ja sellest pidi kasu olema kogu piirkonna arengule.

Varasemast edust tiivustatud Liliengofi valla mehed esitasid suurprojekti (3000 rubla) auru-viljaveski ehitamiseks.¹¹⁶ Seletuskiri teatas, et neil on seda veskit vaja, kuna 25 versta¹¹⁷ raadiuses teist korralikku viljaveskit ei ole ning ühendusteel on halvad. Oma küla jahvatatava vilja koguseks prognoositi 262 tonni tali- ja 138 tonni suvivilja aastas, Medodatist lubati lisada vastavalt 190 ja 52 tonni, Kasekülast 131 ja 41 tonni (mida oli selle suure küla kohta ilmselgelt vähe). Ka üks naabruses asuv vene küla lubas aastas 70 tonni vilja saata. Hoolimata üleskutsetest polnud teised külad nõus veskile eeltellimusi kirjutama. Võibolla ei meeldinud neile mõte, et kavandatav auruveski konkureerib nende väikeste hobu- ja vesiveskitega. See projekt hindajatele ei meeldinud. Mariinski maakonna eestlased polnud ju viljatootjad vaid pigem karjakasvatajad. Jahvatustööde maht jäid kalli veski jaoks tagasihoidlikuks. Ja üleüldse peeti aurumasinaid mõnel pool Siberis kahtlaseks asjaks. Euroopa Venemaal tuli aurumasinad registreerida vabrikuinspektori juures. Siberis sellist ametimeest ei olnud – rollid olid jagatud politsei, kubermanguvalitsuse ehitusosakonna jt institutsioonide vahel. Seda, kes pida- nuks aurumasina kasutamiseks loa väljastama, ei leitudki.

Vaatamata tagasilöökidele käisid Siberi eesti külad veel Esimese maailmasõja ajalgi tõusuteed. Muretseti põllutehnikat, võeti kasutusele uusi viljasorte, soetati paremat karja, nõutati kodumaalt asjakohast kirjandust. Talupoegadest kolonistide kõrval andsid oma panuse Siberi ülesehitamise eestlastest õpetatud elukutsete esindajad ja ametimehed. Siberi

¹¹³ Martõnenko, "Vospominanija o Medodate".

¹¹⁴ GATO, f. 239, op. 8, d. 116.

¹¹⁵ GATO, f. 239, op. 8, d. 52, l. 3.

¹¹⁶ GATO, f. 239, op. 8, d. 68, l. 1.

¹¹⁷ 1 verst = 1,07 km.

luterliku kiriku meetrikaraamatutest leiame eestlastest riigiametnikke, maamõõtjaid, agronome, vorsti- ja juustumeistreid, meiereid, jaamaülemeid ja raudteeametnikke, metsaülemeid, veterinaare ning veel mitmete teiste elukutsete esindajaid. Neist paljude jäljed kaovad 1930. aastatel.

Kokkuvõtteks

Alates 19. sajandi lõpuaastatest sai Siber tuhandetele eestlastele uueks koduks, millega nad sidusid enda ja oma laste tuleviku. Selle karmi maa ülesehitamisele pühendasid nad oma jõu, jonni ning tarkuse. Eestlastest kolonistidel oli oluline osa Siberi taigapiirkondade, aga samuti mitmete teiste alade koloniseerimisel. Eestlaste külad tegutsesid omalaadsete näidismajanditena, mis propageerisid mitmeväljasüsteemi, uusi põllukultuure ja agrotehnilisi võtteid, piimakarja pidamist ning piimatööstuse arendamist, aga samuti riiklike toetusrahade efektiivset kasutamist paikkonna elu edendamisel. Eduka projektikirjutamise tulemusel saadud sihtkapitali toel kerkisid eesti kolonistide küladesse vabrikud, koolid, ühiskondlikud hooned, rajati veehoidla ja arendati kogu infrastruktuuri. Eriti oluline roll oli eesti kolonistidel üksiktalude asutamisel ning vastavate riiklike meetmete survestamisel. Ametlikus Siberi maakorralduse edusamme kajastavas ülevaates eeskujuks toodud küladest olid enamik eesti kolonistide külad. Ka valdav osa rahvuskonfliktideks hinnatud tülidest, milles osalesid eestlastest kolonistid, taandusid võitluseks erinevate majandusmeetodite ja maakorraldussüsteemide vahel. Eestlased olid neis konfliktides eesrindikumate ideede ja traditsioonide kaitsjad. Nõukogude võimu aastail eestlastele omased majandusmeetodid Siberis hääbusid.

ABSTRACT: The Estonians in the agrarian history of Siberia: on the economy of Estonian colonists from the late 19th to the early 20th century.

The participation of Estonians in the colonization of Siberia has been relatively little studied in historiography. This article is based on hitherto unused source materials found in the archives in St. Petersburg, Tomsk, Krasnoyarsk and Irkutsk. The sources indicate that central authorities in Russia and local officials in Siberia both had an ambiguous attitude to

the role of Estonian settlers in the colonization of Siberia. On the one hand, Estonians were regarded as people who often resettled to land in harsh taiga regions without official authorization. On the other hand, it was appreciated that Estonians brought to Siberia new systems of cultivation, new plants and more modern tools and equipment. Estonian craftsmanship was also praised.

Such positive views were put forth in the report of I. Sosnovski, a high official in the Chancellery of the Committee of the Ministers of Russian Empire, who in 1899 inspected the taiga areas of the Tobolsk *guberniya*. Estonian farms were praised as “model farms”. The unauthorized occupation of land by Estonians was connected to the ways that their views on land use differed from those of Russians. Russian villages had a communal system of land use, i.e. every family tilled strips of field measured out within communal lands. Estonians preferred to parcel out land for permanent ownership, and the state also promoted the establishment of compact family-owned farms. In 1910, the office responsible for colonization published a survey on the progress of parcelling out lands previously owned by the commune. The archival materials reveal that the villages praised in this survey for their high level of parcellation were mainly populated with Estonians (a fact that is not mentioned in the publication).

Parcelled farms were preferred also by German and Latvian settlers. The economic activities of Germans and Estonians in Siberia were largely determined by their preferred trade back home: while Germans specialized in grain farming, Estonians focussed on dairy production. Agricultural activities also determined the type of industry that settlers chose to develop. Germans played a major role in the foundation of grain mills; Estonians, who mastered the art of cheese- and butter-making, were instrumental in setting up dairies in Siberia.

In 1909 the state created a foundation for the advancement of life in Siberia, which distributed funds on the basis of project applications. With the assistance of these funds the infrastructure of Estonian villages was developed. The article analyzes two successful projects carried out by Estonians: the foundation of a brick and pottery factory in the village of Linda and the construction of a large reservoir in the village of Medodat. By the time of the collapse of Tsarist Russia Siberian Estonians had achieved relatively affluent economic position and significantly contributed to the transformation of Siberia.

AADU MUST (b. 1951) is Professor of Archival Studies at the University of Tartu